

De geschiedeniswandkaarten van De Jongh

Pionierend werk aan het begin van de twintigste eeuw

In de negentiende eeuw was het aanbod van kwalitatieve geschiedeniswandkaarten beperkt, maar de Haagse docent Jan Willem de Jongh bracht daar verandering in. In 1908 introduceerde hij een serie eenvoudige en overzichtelijke geschiedeniswandkaarten, die de visuele ondersteuning van geschiedenisonderwijs aanzienlijk verbeterde.

Lowie Brink is eigenaar van het Nijmeegse antiquariaat De Wereld aan de Wand, dat gespecialiseerd is in wandkaarten. Hij is auteur van *De wereld tussen twee stokken. 50 schoolwandkaarten uitgegroeid* (2024).

In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de belangstelling voor het geschiedenisonderwijs, ontstonden er nieuwe lesmethoden en kreeg aanschouwelijkheid meer aandacht. Dit alles kwam echter nog niet tot uiting in de geschiedeniswandkaarten uit deze periode. In Nederland zijn er slechts vier verschenen en de kwaliteit ervan is gering: overladen, onduidelijk en een samendraai van gegevens uit diverse tijdperken op één kaart.

‘Na 1900 kreeg de geestdrift voor het geschiedenisonderwijs de overhand over het scepticisme’

Dat de kwaliteit van de allereerste geschiedeniswandkaarten te wensen overlaat, is begrijpelijk. Ook de eerste aardrijkskundige schoolwandkaarten hadden last van kinderziekten. Dat er in de negentiende eeuw slechts een handvol geschiedeniswandkaarten gepubliceerd is, komt mede doordat het enthousiasme voor het schoolvak maar langzaam groeide. In 1897 verkondigde een handboek voor onderwijzers: ‘Toch is er wellicht geen enkel leervak, dat door zooveel onderwijzers weinig of niet geschikt geacht wordt voor de lagere school.’¹

En als er dan wandkaarten werden gebruikt in het geschiedenisonderwijs, dan waren dat vaak aardrijkskundige wandkaarten. Bovendien was het uitgeven van een serie wandkaarten een dure en gewaagde onderneming. Na 1900 kreeg de geestdrift voor het geschiedenisonderwijs toch de overhand over het scepticisme en in 1908 verscheen de eerste serie van twaalf geschiedeniswandkaarten van J.W. de Jongh.

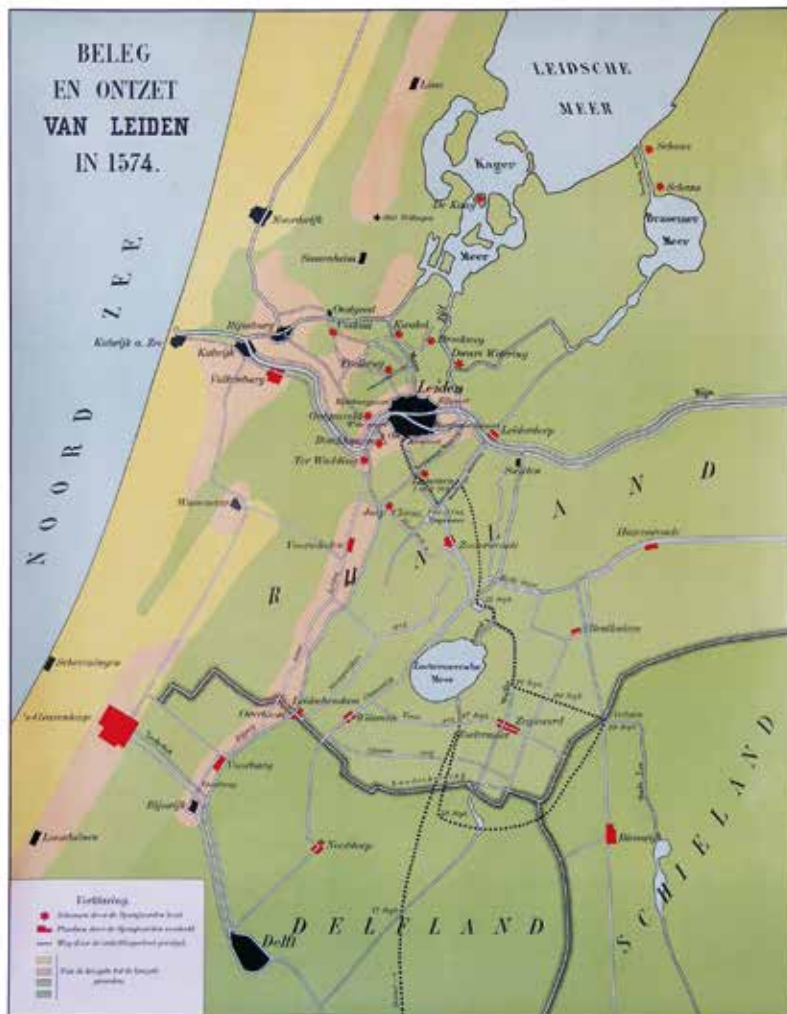
vanwege ‘technische moeilijkheden, als de buitengewone grootte der benodigde steenen, de talrijke gewenschte kleuren, doch bovenal de daaraan-geëvenredigde hooge prijs’ moest hij ervan afzien.² In 1908 kon De Jongh zijn plannen toch uitvoeren. Geschiedenis had al langer zijn belangstelling, getuige zijn publicatie (inclusief een kaartje) in het *Haagsch Jaarboekje* van 1898 over ‘s-Gravenhage omstreeks 1400. In dezelfde stad was ook Joh. Ykema werkzaam, een uitgever die zich specialiseerde in schooluitgaven. Ykema publiceerde al vanaf 1874 actief aardrijkskundige schoolwandkaarten en had eerder naam gemaakt met een serie geschiedkundige schoolwandplaten: *Historieplaten voor schoolgebruik*. De wegen van De Jongh en Ykema kruisten elkaar toen De Jongh in 1901 bij Ykema een toelichting bij deze serie uitgaf. Dit werd een groot verkoopssucces en gaf de auteur en de uitgever de moed om in de jaren daarna tot de publicatie over te gaan van twaalf *Historische portretten* (1906-1908) en van *Twaalf wandkaarten der vaderlandsche geschiedenis* (1908). Het succes bleef niet onopgemerkt bij de grote concurrent Wolters. De serie *Schoolplaten voor de vaderlandsche geschiedenis*, die De Jongh na een aanbod van Wolters vanaf 1910 publiceerde, werd mede door de medewerking van de beroemde tekenaars Johan Isings en Cornelis Jetses een van de succesvolste onderwijsuitgaven.

Soberheid

Rond 1900 bestond er in Nederland geen cartografische opleiding. De Jongh was dus niet cartografisch geschoold. Toch blijkt uit de twaalf kaarten en de bijbehorende *Toelichting bij de twaalf historische wandkaarten* – beide geheel door De Jongh vervaardigd – dat hij als eerste in Nederland goed heeft nagedacht over het ontwerp van geschiedeniswandkaarten. In de uitgebreide toelichting stelt De Jongh zes eisen aan geschiedeniswandkaarten rondom eenvoud, soberheid en duidelijkheid. Hij ontleende deze aan *Proeve eener* ►

1 Koonings, J., *De school: Practische paedagogiek ten dienste van onderwijzers* (W. J. Thieme & Cie., 1897, zevende druk), 242.
2 Jongh, J.W. de, *Toelichting bij de twaalf historische wandkaarten der vaderlandsche geschiedenis*. (Joh. Ykema, 1909), 3. Diverse citaten in dit artikel zijn afkomstig uit deze toelichting. In digitale vorm is het boek te vinden op delpher.nl.

Boven: Beleg en ontzet van Leiden in 1574. Schoolwandkaart door De Jongh, 1908. Rechts: Kaart van het beleg en ontzet van Leiden in 1574 door Fruin, 1874, naar een kaart van Balthasar, 1620.

Bijeengesprokkeld

De wandkaarten in de serie van De Jongh zijn sober en sterk vereenvoudigd (gegeneraliseerd), maar toch zijn ze nauwkeurig: 'Hoe figuratief de kaartjes ook zijn, ze geven vrij juist den vorm van de kusten en eilanden, den loop der hoofdriolen en de richting der grenzen weer.' Uit zijn toelichting blijkt dat De Jongh goed op de hoogte was van de in 1908 beschikbare (kaart)bronnen. Hij verwerkte deze op een nauwgezette en zinnige wijze in zijn kaarten. De belangrijkste kaartbron voor De Jongh was de *Historische atlas van Noord-Nederland van de XVI eeuw tot op heden* (1851-1865) van Gregorius Mees. De Jongh baseerde diverse kaarten van de noordelijke Nederlanden op deze atlas.

Voor zijn kaart van het Beleg van Leiden in 1574 gebruikte De Jongh de *Kaart van het beleg en ontzet van Leiden in 1574* van de Leidse hoogleeraar Robert Fruin. Deze kaart toont hoe De Jongh, door een sterke generalisatie en toevoeging van benodigde gegevens (in dit geval hoogtekleuren en een uitbreiding van de kaart naar het zuiden), een gedetailleerde handkaart uit een boek omzet in een wandkaart voor het klaslokaal.

Fantastisch

Het zal voor De Jongh niet makkelijk zijn geweest om een betrouwbare bron te vinden voor zijn wandkaart van Nederland in de Romeinse tijd. De geograaf A.A. Beekman had al zijn bedenkingen: 'Al neemt men aan, dat al het weinige wat uit die tijden tot ons is gekomen vaststaat, dan nog is

algemeene kartografie (1898) van H. Zondervan, een Groningse aardrijkskundeleraar.

De Jonghs eerste eis is dat de wandkaarten goedkoop zijn ('wel wetende, dat dit nieuwe aanschouwingsmiddel, hoe nuttig het moge zijn, anders nooit de school zou binnen dringen'). Ook dienen de kaarten voor de lagere school te worden ontworpen en moeten ze geschikt zijn voor klassikaal gebruik. De lijnen, letters en kleuren moeten daarom duidelijk zichtbaar zijn. Verder dient het ontwerp rustig en sober te zijn: een kaart mag geen bijkaarten en inzetten bevatten en mag niet overladen worden met namen en jaartallen ('de kaarten gaan, om een teekenaarsterm te gebruiken, rammelen'). Tot slot brengt een goede wandkaart de waterstaatkundige geschiedenis in beeld en bevat hij de belangrijkste tijdvakken en gebeurtenissen.

De Jonghs wandkaart *Nederland omstreeks 1300* is een voorbeeld van een kaart waarin deze eisen tot uiting komen. De kaart is bedoeld voor de lagere school, heeft afstandswerking, is sober en niet overladen. En de prijs was slechts f 1,25. Andere kaarten uit de serie zijn soms wat voller en minder duidelijk, maar vrijwel elk deel is bruikbaar dan de geschiedeniswandkaarten uit de negentiende eeuw.

3 Beekman, A.A., 'Historisch-geologische en -geographische wandkaart der Nederlanden', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* (tweede serie) XXVI (1909), 1, 471.

4 Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (J.B. Wolters, 1892-1908), eerste deel, 402.

5 Mees, G., *Historische atlas van Noord-Nederland van de XVI eeuw tot op heden* (Verbruggen & Van Duym, 1851-1865), inleiding, 25.

het zeer moeilijk om dat te tekenen. Kustlijnen, eilanden, zeeboezems en wadgronden, ten deele ook de rivieren, moeten op zoo'n "kaart" alle min of meer hypothetisch zijn, in bijzonderheden zelfs fantastisch.³ De historicus P.J. Blok maakte zich er in zijn standaardwerk *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* makkelijk van af: 'Bij de onmogelijkheid om den vorm van den bodem [vóór de 13de eeuw] naar waarheid af te beelden ... nam ik eenvoudig den vorm in de 13de eeuw.'⁴

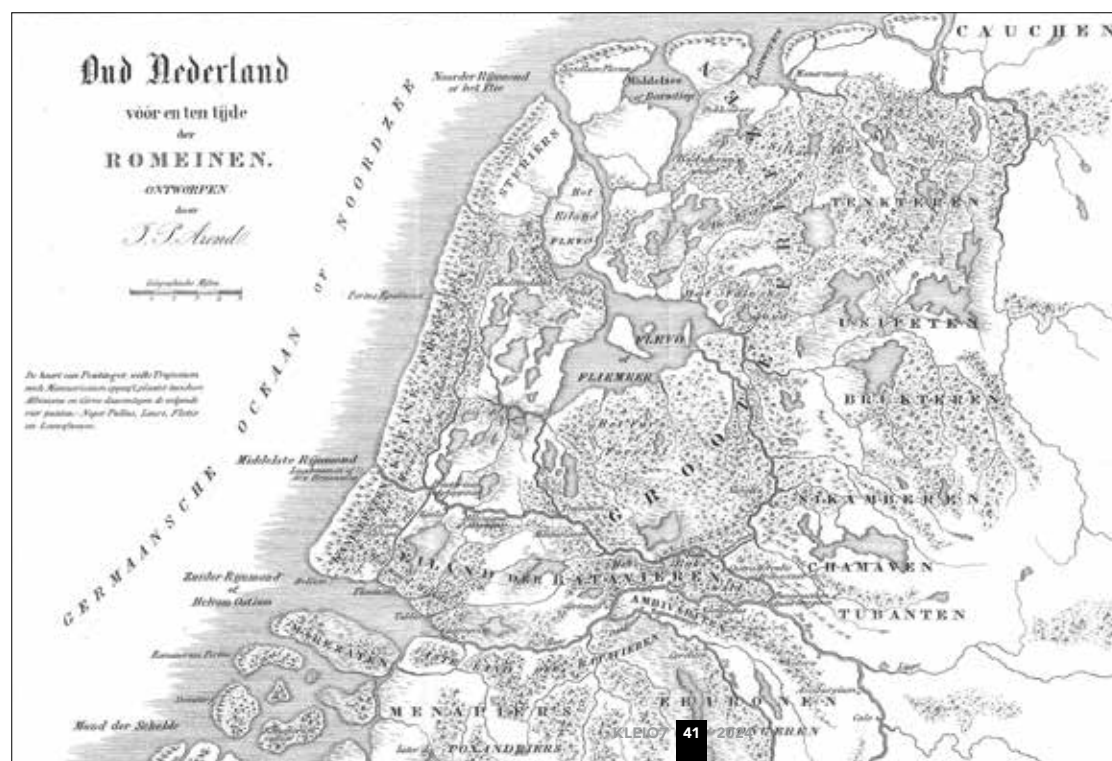
Mogelijk is De Jongh dankzij Gregorius Mees op het spoor van een bruikbare bron gekomen. Mees beweerde namelijk over de *Algemeene geschiedenis des vaderlands* (1840-1882) van J.P. Arend: '(...) een werk dat zich door het gebruiken van de beste bronnen, zeer aanbeveelt, en is toegelicht door eenige gesteendrukte, ongekleurde kaarten, door den schrijver zelven ontworpen.'⁵ Het is zeker dat De Jongh een van Arends kaarten, *Oud Nederland vóór en ten tijde der Romeinen* (1840), heeft gebruikt voor zijn wandkaart. Voor de 'Romeinse legerplaatsen' en de in rood aangegeven 'Romeinse legerbanen' heeft De Jongh publicaties van onder andere J.H. Holwerda jr., W.A. Beelaerts en P.J. Blok geraadpleegd, ook al waren zij het lang niet met elkaar eens. Opmerkelijk is dat Arends 'hypothetische' kaart uit 1840 dankzij de uitgave van De Jongh (1908) steeds weer boven water komt.

Waagstuk

De kaartserie van De Jongh betekende een grote stap vooruit op het gebied van historische wandkaarten voor het onderwijs. In vergelijking met de geschiedeniswandkaarten uit de negentiende eeuw zijn ze soberder en duidelijker, waardoor ze bruikbaar waren in de klas. Bovendien onderkent deze serie voor het eerst dat er minimaal tien wandkaarten nodig zijn om de belangrijkste onderwerpen van de Nederlandse geschiedenis

te kunnen behandelen. De waardering die deze twaalf kaarten ondervonden in de schoolwereld, blijkt uit het feit dat de serie – als enige serie historische wandkaarten – een tweede druk beleefde (1931-1932) en rond 1990 zelfs nog een keer ongewijzigd werd heruitgegeven door Agteres, waardoor de kaarten een groot deel van de twintigste eeuw leverbaar waren. ●

Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit *De wereld tussen twee stokken: 50 schoolwandkaarten uitgerold* (WBOOKS, 2024).

Boven: *Nederland vóór en ten tijde der Romeinen*. Schoolwandkaart door De Jongh, 1908. Links: Fragment van de kaart *Oud Nederland vóór en ten tijde der Romeinen* door Arend, 1840.